

Батракова Т. І.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінанси і кредит
Запорізького національного університету
Щусь Л. В.
студентка
Запорізького національного університету

Batrakova T. I.
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of Finance and Credit
Zaporizhzhya National University
Schus L. V.
Student
Zaporizhzhya National University

ФІНАНСОВА КРИЗА: ПРИЧИНИ, АНАЛІЗ, ШЛЯХИ ВИХОДУ

FINANCIAL CRISIS: CAUSES, ANALYSIS, WAYS OF OVERCOMING

Анотація. У статті розглянуто сучасний стан розвитку економіки Запорізької області. Досліджено особливості фінансової кризи господарюючих суб'єктів, принципи й політику антикризового управління. Розкрито механізми внутрішньої фінансової стабілізації діяльності підприємств у разі наближення кризи, їх фінансової санації та банкрутства підприємства.

Ключові слова: фінансова криза, банкрутство, неплатоспроможність, антикризове управління, СВОТ-аналіз, фінансова стабілізація.

Постановка проблеми. Трансформаційний період вітчизняної економіки характеризується виникненням кризових явищ, що зумовлюються спадом виробництва, недосконалістю законодавчої бази і відсутністю у вітчизняних менеджерів досвіду управління економічними об'єктами в ринковій економіці. В умовах загального економічного спаду в кризовому стані опинилися більшість господарюючих суб'єктів, а саме підприємства і організації окремих галузей і секторів економіки, особливо матеріального виробництва, найбільш чутливого до зміни фаз економічного циклу.

Вживання підприємств в умовах ринкових відносин є стратегічно важливим як для конкретних регіонів, так і для всієї країни. У зв'язку із цим виникає гостра необхідність управління кризовими підприємствами, а саме, підприємствами, що мають проблеми неплатоспроможності за таких чинників, як недолік фінансових ресурсів, зростання боргів, падіння рівня виробничого потенціалу. Це зумовлює наявність великої кількості технічно відсталих, неконкурентоспроможних і неплатоспроможних підприємств, яким загрожує банкрутство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань антикризового управління займалися багато вітчизняних та закордонних науковців, серед яких: Айвазян З., Беляєв С.Г., Брюховецька Н.Ю., Кириченко Е.М., Мазур І.І., Сибірякова В.Г., Уткін Е.А., Чернявський А.Д., Чубаров Л.Б., Дж.К. Ван Хорн, М. Мескон, Мечлап, Сомбарт, Шпитхофф, Харвард та ін. Але питання антикризового управління, спрямовані на синтез системи антикризового управління, поліпшення методів діагностики криз, тобто розвиток проактивного антикризового управління, та розробку ефективних методів виходу підприємств із кризового становища, у роботах перелічених авторів не розглядалися.

Таким чином, розробка механізмів аналізу фінансової кризи та шляхів виходу в умовах нестабільного економічного середовища є актуальним науковим завданням, що вимагає ретельного і глибокого дослідження.

Мета статті полягає в аналізі сучасного стану економічного розвитку Запорізького регіону; дослідженні зовнішніх та внутрішніх факторів, що спричиняють та поглиблюють фінансову кризу; обґрунтуванні та запропонованні основних напрямів виходу підприємства з фінансової кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах дії ринкових відносин суб'єкти господарювання мають постійно адаптуватися до змін попиту: розширювати асортимент, поліпшувати якість, знижувати собівартість та ціни, оптимізувати структуру витрат. Проте вітчизняні підприємства не змогли безболісно перейти від «ринку продавця», який діяв за адміністративної системи господарювання, до «ринку покупця». Керівники багатьох суб'єктів господарювання за браком належної кваліфікації довели свої підприємства до межі банкрутства.

Останніми роками в Україні спостерігається стійка тенденція до зростання кількості фінансово неспроможних підприємств. За січень-червень 2016 р. отримано прибутковий фінансовий результат суб'єктів господарювання Запорізької області від звичайної діяльності до оподаткування (без бюджетних установ) і становить 2812,7 млн. грн. Прибутковими підприємствами, частка яких у загальній кількості становила 66,5%, отримано 6521,5 млн. грн. прибутку, що на 17,4% (на 1374,7 млн. грн.) менше, ніж за відповідний період 2015 р. Основна його частина сформована у промисловості – 5934,8 млн. грн. (91% загального обсягу прибутку). Питома вага збиткових підприємств за січень-червень 2016 р. становила 33,5% проти 38,7% у відповідному періоді 2015 р., загальна сума отриманих збитків – 3708,8 млн. грн., що на 68,1% (на 7931 млн. грн.) менше,

ніж за січень-червень 2015 р. Майже 92,3% загальної суми збитків становили збитки підприємств промисловості, обсяг яких становив 3424,8 млн. грн., або на 68,2% (на 7 335 млн. грн.) менше, ніж за січень-червень 2015 р.

За статистичними даними, більше половини кредиторської та дебіторської заборгованості є простроченою, що є наслідком неплатоспроможності більшості суб'єктів господарювання. Неплатоспроможність, своєю чергою, є підставою для оголошення підприємства банкрутом. Як наслідок, значна кількість позовних заяв до арбітражних судів надходять у зв'язку з банкрутствами підприємств. Зауважимо, що банкрутство та ліквідація підприємства означають не лише збитки для його акціонерів, кредиторів, виробничих партнерів, споживачів продукції, а й зменшення податкових надходжень до бюджету, зростання безробіття, що, зрештою, може стати одним із чинників макроекономічної нестабільності. У ринковій економіці банкрутство підприємств – нормальне явище. Із кожних 100 новостворених підприємств утримується на ринку не більше 20–30. Причому кількість фінансово неспроможних підприємств зростає не лише в абсолютному, а й у відносному вираженні [3].

Банкрутство підприємств – це наслідок глибокої фінансової кризи, система заходів щодо управління якою не дала позитивних результатів.

Під фінансовою кризою розуміють фазу розбалансованої діяльності підприємства та обмежених можливостей впливу його керівництва на фінансові відносини, що виникають на цьому підприємстві. На практиці з кризою, як правило, ідентифікується загроза неплатоспроможності та банкрутства підприємства, діяльність його в неприбутковій зоні або відсутність у цього підприємства потенціалу для успішного функціонування. Із позиції фінансового менеджменту кризовий стан підприємства полягає в його нездатності здійснювати фінансове забезпечення поточної виробничої діяльності.

Переборення кризи зумовлює перехід системи до нового стану, який більше відповідає ринковій ситуації, тобто підвищується конкурентоздатність підприємства. Спочатку кризові явища реалізують себе у вигляді локальної кризи, подальше їх поширення веде до системної кризи. Подолання кризи можливе шляхом коригування системи управління та перебудови організаційної структури відповідно до нових умов. Більшість дослідників доводять наявність кількох стадій у розвитку кризового процесу, кожна з яких відповідає певному ступеню порушення нормальної діяльності підприємства, втрати ним життєздатності. Найбільшого поширення набула концепція про існування трьох окремих стадій, однак їх визначення не є загальноприйнятим. Можна стверджувати, що даними стадіями є: криза ефективності, криза платоспроможності, загроза банкрутства.

Приведемо класифікацію можливих причин кризового фінансового стану підприємства: криза управління як погіршення якості управління, бюрократизація і надмірне збільшення масштабів управління; соціальна криза, тобто проблеми у своєчасній оплаті праці, загроза безробіття, погіршення морально-психологічного клімату; криза виробництва як неможливість застосування прогресивної техніки і технології, спад у реалізації продукції і послуг, погіршення становища підприємства на ринку; інноваційна криза – старіння підприємства, скорочення інноваційної і стратегічної діяльності; криза довіри як утрата керівниками лідерства в колективі, некомпетентність у прийнятті рішень; фінансова криза, коли підприємство переходить із режиму своєчасного виконання зобов'язань у роботу зі збоями і зривами, його діяльність

характеризується нездатністю продовження фінансового забезпечення виробничого процесу, оплати рахунків і погашення заборгованостей, тобто неплатоспроможністю підприємства [1].

Фінансову кризу на підприємстві характеризують трьома параметрами: джерелами (факторами) виникнення; видом кризи; стадіями її розвитку. Ідентифікація цих ознак дає змогу правильно діагностувати фінансову неспроможність підприємства та дібрати найефективніший набір інструментів санаційних заходів. Класифікацію ознак фінансової кризи наведено на рис. 1.

Рис. 1. Класифікація ознак фінансової кризи

Головним критерієм у визначенні кризового становища може бути така ознака, коли вартість підприємства стає нижче за суму зобов'язань кредиторів. Цей процес і становить фінансовий зміст такого явища, як прямування у бік банкрутства. Основою підходу до вирішення проблеми виживання збиткових підприємств і при цьому найбільш актуальним за-вданням є не збанкрутування підприємств (тоді треба банкрутити практично половину промислових підприємств України), а саме відновлення платоспроможності підприємств, виведення підприємств, що перебувають у кризі, спочатку на беззбитковий, а потім і на прибутковий рівень діяльності.

Оціночними показниками причин розвитку кризи і виникнення загрози банкрутства можуть бути такі: рівень прибутковості обороту і капіталу, тенденції їхнього розвитку; обсяги збитків за окремими ризиковими операціями (втрати основних фондів, товарно-матеріальних запасів, списання дебіторської заборгованості, збитки по інвестиційних проектах); обсяг і рівень накладання штрафних санкцій за порушення податкового, валютного, митного та інших видів законодавства; рівень фінансового важеля.

До складу оціночних показників, що характеризують можливість підприємства щодо виходу з кризи, доцільно включити коефіцієнти можливості зростання обсягів діяльності, рівня прибутку; обсяг потенційного залучення банківських та комерційних кредитів; обсяг і рівень іммобілізації ліквідних коштів з інших видів обігових та позаобігових активів; рівень можливої економії постійних та змінних витрат; потенційний конкурентний статус підприємства; інтегральний показник інвестиційної привабливості.

Проведемо аналіз сильних та слабких сторін господарюючого суб'єкта ПАТ «ЗАПОРІЖСТАЛЬ» у розрізі окремих внутрішніх (ендогенних) факторів, а також позитивний або негативний вплив окремих зовнішніх (екзогенних) факторів, що зумовлюють кризовий фінансовий стан господарюючого суб'єкта.

У табл. 1 наведено результати СВОТ-аналізу внутрішніх факторів, що впливають на результати діяльності підприємства. Як показує СВОТ-аналіз внутрішніх

факторів, на підприємстві неефективно ведеться управління основними розділами діяльності – оперативною, інвестиційною, фінансовою. Поліпшити фінансовий стан господарюючого суб'єкта дозволить як використання більш ефективного фінансового менеджменту, так і застосування таких заходів, як диверсифікованість, зосередження на більш прибуткових та більш ефективних напрямках перевезень, підвищення ліквідності активів, підвищення ефективності інвестиційного менеджменту та ін.

Таблиця 1

Характеристика стану внутрішніх (ендогенних) факторів кризового фінансового розвитку

№	Найменування фактора	Характеристика фактора
1	Операційні фактори	
1.1	Маркетинг	Низький рівень
1.2	Структура поточних витрат (частка постійних витрат)	Неефективна (висока)
1.3	Зношування основних коштів	Високий
1.4	Використання основних коштів	Низький рівень
1.5	Ступінь відновлення	Середній рівень
1.6	Розмір страхових і сезонних запасів	Невисокий
1.7	Диверсифікованість асортиментів продукції	Недостатня
1.8	Виробничий менеджмент	Недостатньо ефективний
2	Інвестиційні фактори	
2.1	Тривалість будівельно-монтажних робіт	Висока
2.2	Інвестиційні ресурси	Істотна перевитрата
2.3	Прибуток по реалізованих реальних проектах	Недосягнення запланованих обсягів
2.4	Інвестиційний менеджмент	Неефективний
3	Фінансові фактори	
3.1	Фінансова стратегія	Неефективна
3.2	Структура активів (ліквідність)	Неефективна (низька)
3.3	Частка довгострокового позикового капіталу	Надмірно низька
3.4	Частка короткострокових джерел залучення позикового капіталу	Висока
3.5	Дебіторська заборгованість	Зростання
3.6	Вартість капіталу	Висока
3.7	Рівень фінансових ризиків	Перевищення допустимого
3.8	Фінансовий менеджмент	Неефективний

Основними перевагами ПАТ «ЗАПОРІЖСТАЛЬ» є: наявність висококваліфікованих фахівців, раціональна структура кадрового складу й управлінського персоналу; наявність сформованої мережі транспортних перевезень. Найбільш невідкладним завданням у системі заходів фінансової стабілізації господарюючого суб'єкта є відновлення здатності до здійснення платежів по своїх невідкладних фінансових зобов'язаннях для того, щоб попередити виникнення процедури банкрутства. Усунення неплатоспроможності є оперативним механізмом внутрішньої фінансової стабілізації.

Оперативний механізм фінансової стабілізації являє собою систему заходів, спрямовану, з одного боку, на зменшення розміру поточних зовнішніх і внутрішніх фінансових зобов'язань господарюючого суб'єкта в короткостроковому періоді, а з іншого – на збільшення суми грошових активів, що забезпечують термінове погашення цих зобов'язань. Принцип «відсікання зайвого», що лежить в основі цього механізму, визначає необхідність скорочення розмірів як поточних потреб (відповідних фінансових зобов'язань), так й окремих видів активів (для їхньої термінової конверсії в грошову форму).

На нашу думку, ПАТ «ЗАПОРІЖСТАЛЬ» необхідно найближчим часом розробити заходи щодо прискореного скорочення розміру короткострокових фінансових зобов'язань.

Мету оперативного етапу фінансової стабілізації можна буде вважати досягнутою, якщо буде усунута поточна неплатоспроможність господарюючого суб'єкта, тобто обсяг надходження коштів перевищить обсяг невідкладних фінансових зобов'язань у короткостроковому періоді й значення коефіцієнта абсолютної платоспроможності («кислотного тесту») перевищить одиницю. У результаті загрози банкрутства господарюючого суб'єкта в поточному відрізку часу можна буде вважати відстроченою, але не ліквідованою зовсім.

Тактичний механізм фінансової стабілізації являє собою систему заходів, спрямованих на досягнення точки фінансової рівноваги господарюючого суб'єкта в майбутньому періоді. Фінансова рівновага господарюючого суб'єкта забезпечується за умови, що обсяг позитивного грошового потоку по всіх видах господарської діяльності (операційної, інвестиційної, фінансової) у певному періоді дорівнює планованому обсягу негативного грошового потоку. Досягнення такої фінансової рівноваги для ПАТ «ЗАПОРІЖСТАЛЬ» можливе лише після здійснення програми зі скорочення витрат, тобто оперативного етапу стабілізації діяльності.

В умовах коли використання внутрішніх механізмів фінансової стабілізації не досягло своєї цілі або якщо за результатами діагностики було зроблено висновок про безперспективність спроби виходу з кризового стану за рахунок мобілізації тільки внутрішніх резервів, підприємство підлягає санації. Санація являє собою систему заходів щодо запобігання оголошенню підприємства-боржника банкрутом і його ліквідації. Форми санації як напрями виходу з фінансової кризи розподіляються на дві великі групи: перша – спрямовані на реорганізацію боргу без зміни юридичної особи, друга – спрямовані на реорганізацію підприємства, як правило, зі зміною юридичної особи [4].

Одним з ефективних методів антикризового управління, що одержав свій розвиток в Україні відносно недавно, є процес реструктуризації. Реструктуризація – це комплексна оптимізація системи функціонування підприємства відповідно до вимог зовнішнього оточення і розробка стратегії його розвитку, що сприяє принциповому поліпшенню управління, підвищенню ефективності і конкурентоздатності підприємства і продукції, що випускається, на базі сучасних підходів до управління.

Основні організаційно-економічні заходи виходу підприємства з кризи містять стратегічне планування розвитку підприємства, програми фінансової стабілізації підприємств, інвестиційну політику в антикризовому управлінні підприємством, застосування лізингу в інвестиційній політиці підприємства, методи кредитної політики підприємства й управління дебіторською заборгованістю.

Висновки. Таким чином, наслідки банкрутства для держави є вкрай негативними, оскільки функціонування фінансово нестійких підприємств призводить до погіршення економічної ситуації в країні. Крім того, зникнення одного підприємства може спричинити порушення технологічних ланцюжків у виробництві, збільшення соціальної напруженості в регіоні. Вирішення проблеми платоспроможності, фінансової стабілізації підприємств окремих галузей промисловості вимагає певних зусиль як держави,

так і окремих суб'єктів господарювання. На нашу думку, з боку держави необхідна розробка та впровадження гнучких заходів запобігання банкрутству і створення сприятливого економічного клімату, а з боку підприємств – упровадження принципів антикризового управління, що спрямоване на запобігання й усунення несприятливих для бізнесу явищ за допомогою використання потенціалу сучасного менеджменту, розробки й реалізації на підприємствах спеціальних антикризових програм.

Список використаних джерел:

1. Благун І. Проблеми неплатоспроможності та банкрутства підприємств в економіці України / І. Благун, Ю. Копчак // Економіст. – 2004. – № 9. – С. 46–48.
2. Манойленко О. Теоретичні засади побудови ефективної системи запобігання банкрутствам / О. Манойленко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2009. – № 4. – С. 191–197.
3. Виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та можливого його банкрутства / О.І. Черняк, О.В. Крехівський, В.О. Монаков, Д.В. Ящук // Статистика України. – 2003. – № 4. – С. 87–94.
4. Шапурова О.О. Політика антикризового управління при загрозі банкрутства / О.О. Шапурова // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 8. – С. 147–154.

Аннотация. В статье рассмотрено современное состояние развития экономики Запорожской области. Исследованы особенности финансового кризиса хозяйствующих субъектов, принципы и политика антикризисного управления. Раскрыты механизмы внутренней финансовой стабилизации деятельности предприятий при приближении кризиса, их финансовой санации и банкротства предприятия.

Ключевые слова: финансовый кризис, банкротство, неплатежеспособность, антикризисное управление, SWOT-анализ, финансовая стабилизация.

Summary. The current state of development of the Zaporozhye region economy. The features of the financial crisis, economic entities, principles and policy of crisis management; the mechanisms of internal financial stability of enterprises at the approach of the crisis, their financial reorganization and bankruptcy of the enterprise.

Key words: financial crisis, bankruptcy, insolvency, crisis management, SWOT - analysis, financial stabilization.